

ПРОБЛЕМА СТАНДАРТИЗАЦІЇ ТА ПЕРЕКЛАДУ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ ГЕРМАНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ

THE PROBLEM OF STANDARDISATION AND TRANSLATION OF GEOGRAPHICAL NAMES OF GERMANIC ORIGIN

Бадан А.А.,

orcid.org/0000-0001-5898-439

кандидат філологічних наук, професор,

завідувач кафедри ділової іноземної мови та перекладу

Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Євсїгнєсва О.Ю.,

orcid.org/0000-0002-2817-0066

студентка V курсу факультету соціально-гуманітарних технологій

Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Стаття присвячена проблемі перекладу географічних назв з огляду на аспект їх стандартизації. Топоніміка розташована на перетині трьох наук (лінгвістики, географії та історії). З одного боку, це стимулює пошук відповідей на всі питання, оскільки фахівці кожної з галузей аналізують безліч аспектів; з іншого – вони діють виключно в межах своїх компетенцій, через що важко дійти остаточного консенсусу. Основні завдання, яким приділяється увага, стосуються визначення понять «ендонім» та «екзонім», проблеми стандартизації топонімів, перекладацьких труднощів і, відповідно, їх можливого вирішення. Щодо стандартизації, то у роботі згадується, що цим питанням займається Група експертів Організації Об'єднаних Націй, котра провела близько 30 засідань, на яких були обговорені нагальні концепції. На підтримку використання екзонімів окреслюються три причини: історична, мовна і та, що пов'язана з розташуванням географічних об'єктів у межах декількох держав. Історична причина сягає часів першопроходьців і полягає в тому, що багато сучасних добре відомих топонімів – продукт колоніального минулого, від якого, незважаючи на всі старання, неможливо миттєво відмовитися. Мовна причина пов'язана з відмінностями у вимові – важко сприйняти, відтворити та запам'ятати звукову форму, відповідника якої не існує в рідній мові; тому для передачі іншомовної назви мова перекладу виходить із доступних звуків. Третя причина постає з розташування об'єкта у межах декількох держав. На основі перелічених причин був створений можливий план дій для покращення перекладацької діяльності. В алгоритмі акцент робиться на уважності перекладача, який має чітко усвідомлювати, що не всі міста, гори, озера тощо мають єдино можливий і правильний варіант передачі.

Ключові слова: топонім, екзонім, ендонім, першовідкривачі, стандартизація географічних назв, перекладацькі трансформації.

The article is focused on the problem of translation of geographical names taking into account the standardisation aspect. Toponymy finds itself at the intersection of three sciences (linguistics, geography and history). On the one hand, it boosts the search for answers to all relevant questions because experts in each area analyse a bunch of aspects. On the other hand, they act exclusively within their competences making it difficult to reach a final consensus. The main tasks relate to the definition of the concepts of “endonym” and “exonym”, the problem of standardisation of toponyms, difficulties of translation and their possible solution, respectively. As for standardisation, the article states that this issue is being addressed by the United Nations Group of Experts on Geographical Names, which has held around 30 meetings to discuss up-to-date concepts. There are three reasons in favour of using exonyms: historical, linguistic, and the one related to the location of geographic objects within several states. The historical reason goes back to the time of the discoverers and lies in the fact that many modern well-known toponyms are a product of the colonial past, which, despite all efforts, cannot be instantly abandoned. The linguistic reason is associated with the existing differences in pronunciation, it is difficult to perceive, reproduce and remember a sound form, an equivalent to which does not exist in the native language. Therefore, in order to convey such a word from a foreign language, speakers of a target language can only base their translation on “available” sounds. The third reason arises from the location of the geographical object within several states. Based on the reasons listed, a possible scenario was created to improve the process of translation. In the algorithm the emphasis is on the attentiveness of a translator, who must be acutely aware that not all cities, mountains, lakes, etc. have only one possible and correct transmission option.

Key words: toponym, exonym, endonym, discoverers, standardisation of geographical names, difficulties of translation.

Постановка проблеми. Топоніміка (від грецьк. *topos* – місце; *онома* – ім'я, назва) – це наукова дисципліна, розташована на стику трьох наук: лінгвістики, географії та історії. Згідно з Оксфордським словником англійської мови слово *топонім* вперше з'явилося в англійській

мові у 1876 р. Тим не менш, нам всім відомо, що географічні назви набули неабиякого значення для людства набагато раніше. Назви міст, вулиць, доріг, лісів, водних об'єктів тощо – це не просто відібрані випадковим чином слова; кожне найменування приховує в собі історико-культур-

ний аспект, відбиває культуру народу, який його створив.

Саме ця «багатошаровість» топонімів становить найбільшу складність, коли виникає потреба у їх передачі іншою мовою. Звичайно, коли мова оригіналу і мова перекладу належать до однієї мовної родини, не виникає майже жодних питань (хоча й тут існують свої «підводні камені»; наприклад, така назва, як *Білорусь* (біл. *Беларусь*) існує в російській мові у двох варіантах: *Беларусь*, *Белоруссия*. Хоча жителі цієї країни наполягають на першому (і воно зафіксоване таким чином у класифікаторі країн світу), останній нерідко зустрічається у ЗМІ й у промовах різноманітних діячів. Ця неможливість дійти порозуміння пов'язана з наявністю двох офіційних мов і минулим держави). У будь-якому разі перекладач зазвичай вдається до одного з таких способів перекладу (або їх поєднання): транслітерації, транскрипції, транспозиції, калькування (перекладу), експлікації, деонімізації або функціональної аналогії [1, с. 92].

Усі наведені перекладацькі інструменти вже давно зарекомендували себе як досить надійні, але повернемося до вихідного положення і нагадаємо, що топоніми – особливий пласт лексики, а отже, буває недостатньо передати лише графічну та звукову форми, не вдаючись в етимологічні тонкощі.

Питанням стандартизації топонімів займається Організація Об'єднаних Націй. Серед дослідників, котрі присвятили численні праці цій темі, можна виокремити таких, як Нафталі Кадмон, Хелен Керфут, Ботольв Хелеланд, Фер'ян Ормелінг, Ніко Бакер та ін. [2, с. 79–149]. І, незважаючи на те, що посібник охоплює цілу низку різноманітних аспектів, у його передмові зазначається: «Запропонований посібник із національної стандартизації географічних назв забезпечує основу для тих, хто починає займатися цією важливою діяльністю» [2, с. 5], тобто ця фундаментальна праця (слід зазначити, що вона, безсумнівно, вдосконалюється і перевидається час від часу) та той факт, що на момент написання цієї статті вже відбулося 30 засідань Групи експертів [4], підтверджують релевантність питання.

Таким чином, проблему, якій присвячена ця стаття, можна умовно розкласти на дві складові частини, що взаємодоповнюють одна одну: 1) перша полягає в тому, що велика кількість топонімів і досі не може повністю підпорядковуватися стандартизації, якої прагне Група експертів ООН із географічних назв; 2) друга зумовлена поширенням явища глобалізації, яке залишає поміт-

ний відбиток на перекладі, бо, за своєю суттю, прагне уніфікації, а отже, нехтування культурним аспектом. Актуальність зумовлена тим, що топоніми постійно фігурують у різноманітних джерелах інформації та через це нерідко є предметом суперечок і непорозумінь.

Постановка завдання. Відповідно до проблеми були сформульовані такі завдання:

1. Розкрити зміст понять «ендонім» та «екзонім».
2. Визначити роль стандартизації топонімів.
3. Виявити причини, за яких у перекладача виникають труднощі під час передачі топонімів.
4. Окреслити можливі шляхи вирішення проблеми.

Виклад основного матеріалу. Ендонім (від грецьк. *enthos* – усередині, вдома; *nomos* – ім'я) – «місцева назва», назва географічного об'єкта мовою населення, яке проживає у межах цього об'єкта, відтворена його мовою [4, с. 99]. Наприклад: *Kyiv* (не *Kiev*), *Kharkiv* (не *Kharkov*), *Lviv* (не *Lvov*), *München* (не *Munich*), *Praha* (не *Prague*).

Екзонім (від грецьк. *ekso* – зовні, поза; *onoma* – ім'я) – топонім, або ж етнонім, який не вживається місцевим населенням чи то народом, у т. ч. й на офіційному рівні, для назви народів, земель, географічних об'єктів, населених пунктів тощо, але використовується стосовно них зовнішніми спільнотами [4, с. 96]. Наприклад: пол. *Wrocław* – нім. *Breslau* – чеш. *Vratislav*, пол. *Oświęcim* – нім. *Auschwitz*, нім. *Wien* – укр. *Відень*.

Екзонім – це «друга назва» для місця, котра відповідає лінгвістичному і культурному середовищу спільноти, яка його створила, часто без збереження сенсу, звукової або графічної форми оригінального ендоніма. Для того, щоб топонім визначали як екзонім, між ним і відповідним ендонімом мають існувати певні розбіжності. Зазвичай відсутність або наявність артикля чи діакритичного знаку, відмінювання та деривація, транслітерація і транскрипція не перетворюють ендонім на екзонім (наприклад, *São Paulo* – *Sao Paulo*). Пропуск діакритичного знака може створити екзонім тільки у тому разі, якщо у мові оригіналу існують два топоніми, які можна розрізнити тільки за наявності цього знака (наприклад, міста *Rovné* і *Rovne*, а також *Brezany* і *Brežany* у Словаччині).

Оскільки більшість топонімів зазвичай сприймається як транскрипційна відповідність і легко розпізнається, зустріч з екзонімами (екзотопонімами або екзоетнонімами) часто може збити з пантелику та спричинити помилку в перекладі, наприклад, «голландець» нідерландською мовою передається як *Hollander*, коли найбільш пошире-

ним варіантом в англійській є *Dutchman*; англійці кажуть *the English Channel*, а українці, слідом за французами – «Ла-Манш» тощо.

Не дивно, що екзоніми іноді викликають бурхливу реакцію у носіїв певної мови. Це спричинено тим, що деякі географічні назви перекладають не з мови оригіналу, а з якоїсь іншої, зазвичай, спорідненої з нею. Так, у прикладах до екзонімів можна побачити такі назви міст України, як Харків, Київ і Львів. Їх часто перекладають неправильно, бо за основу беруть не українську, а російську мову. Можна заперечити, що, як і у випадку з Білоруссю, це є наслідком двомовності народу, та, тим не менш, в Україні державна мова лише одна – українська. Останнім часом завдяки зусиллям українського уряду, українських картографів, топонімістів простежується тенденція до правильного, тобто ендонімічного вживання назви цих міст.

Для чого ж узагалі потрібна стандартизація географічних назв? Здається, що на це питання дуже легко відповісти: 1) для того, щоб полегшити процес ведення різноманітних політичних перемовин; 2) створити єдину систему елементів географічної прив'язки для моделювання карт; 3) запобігти поширенню перекладів, у яких варіанти передачі топонімів дуже сильно варіюються (що може спричинити усілякі непорозуміння). Тим не менш, втілити цю ідею набагато складніше, оскільки накласти обмеження на вживання екзонімів у деяких випадках не просто складно, а навіть неможливо. І пов'язане це не з якимось нераціональним бажанням людей «врятувати» топонім від трансформації та не дозволяти жодного втручання у хід життя; зазвичай подібні слова настільки «пускають коріння» в мову, що ніяк не можна виправдати порушення цілісності мовної системи, яка формувалася століттями.

Розглянемо основні причини еволюції, існування і тривалого використання екзонімів, а отже, і ключові моменти, які становлять складнощі для перекладача.

Перша з них – історична. У багатьох випадках першопроходьці (або колонізатори та завойовники) не знали про існування місцевої мови чи зовсім не брали її до уваги та давали географічним об'єктам (що вже мали певне найменування, обране тубільними народами) нові назви своєю рідною мовою; ці екзоніми закріпилися в тих країнах, з яких вони навідалися на чужі землі. Один із найвідоміших екзонімів – назва гори Еверест, яку дали британські колонізатори на честь генерального топографа Індії, котрий обіймав цю посаду між 1830 і 1843 рр. Згодом ця назва стала офіційним ендонімом, але тибетці й досі називають

цю гору Джомолунгма, а непальці – Сагарматга. «Боротьба» за оригінальну назву триває і зараз: думку противників англійських імен у ХХ ст. підтримали національно-визвольні сили Індії. Китай, Франція та країни пострадянського простору віддали перевагу тибетському слову Джомолунгма (однак назва «Еверест» обов'язково наводиться на картах (у дужках) для відображення світової традиції). Іншим прикладом може слугувати назва острова Тринідад, що знаходиться в Карибському морі. Так його охрестив відомий іспанський мореплавець і «першовідкривач» Христофор Колумб, котрий проігнорував той факт, що індійський народ локоно (який розмовляє аравакською мовою) вже мав свою назву для нього – *Iëre* (перекладається як «земля колибрі») [5].

Друга причина – мовна. Як нам всім добре відомо, усна форма слова виникає раніше за письмову. Певна мовна спільнота часто не в змозі вимовити той чи інший топонім або навіть розпізнати звуки, які входять до його складу, і, відповідно, правильно його зафіксувати. Наприклад, такі українські села, як *Царівка*, *Царичанка* та *Циблі* починаються зі звуку [ц], що є незвичним для людини з англомовного середовища, тому його замінюють звуком [з] (англ. [z]).

Третя й остання причина полягає в тому, що, якщо географічний об'єкт розташований у межах більш, ніж однієї країни, у кожній із них він може мати свій ендонім. У таких випадках в інших країнах їх замінюють на екзоніми. Річка, що бере витік у Німеччині (у горах Шварцвальда) з ендонімом *Donaui* і впадає в Чорне море як *Дунай*, протікає через 8 країн і має 5 ендонімів: рум. *Dunărea*, венг. *Duna*, серб. *Дунав*, словацк. *Dunaj*, болг. *Дунав*, хорв. *Dunav*. Тому для полегшення ситуації в англійській мові на позначення цієї річки використовується екзонім *Danube*.

Із цього постає питання: як все ж таки слід перекладати топоніми, якщо процес стандартизації ще далекий від свого логічного завершення? На нашу думку, слід дотримуватися чіткого плану дій (на жаль, нині не уніфікованого), який схематично можна зобразити таким чином:

1. Перевірити наявність стандартів щодо використання географічних назв (перевагу надавати найбільш вживаним формам, якщо їх декілька).
2. Переглянути вже перекладені документи, у яких зустрічається потрібний топонім.
3. Якщо вибір того чи іншого варіанту передачі топоніма зобов'язує перекладача «зайняти певну позицію», за можливості, відшукати спосіб зберегти нейтралітет або орієнтуватися на потенційного читача (наприклад, якщо назву міста

Derry / Londonderry у Північній Ірландії перекласти українською як Деррі або Лондондеррі, то наш читач, певно, не помітить жодної різниці; однак, згадуючи це слово в англомовному середовищі, слід пам'ятати про те, що ірландські націоналісти віддають перевагу назві «Деррі», тоді як юніоністи – прихильники політичного союзу з Великою Британією – використовують назву «Лондондеррі». Аналіз розбіжностей, які існують у назвах топонімів у Північній Ірландії, є надзвичайно детальним: були проведені масові опитування населення з огляду на ретроспективу, минуле країни [6, с. 36]).

4. У випадку, коли стандартизованої назви та, відповідно, її перекладу не існує взагалі (наприклад, якщо йдеться про маловідомі місечка, селища та інші географічні об'єкти), слід насамперед вдатися до таких прийомів передачі, як транскрипція (акцент робиться на точній відповідності звучанню слова мовою оригіналу), транслітерація (слово перекладається побуквенно згідно з таблицею відповідностей символів, але такий переклад не завжди відповідає реальному звучанню слова в мові оригіналу) чи транспозиція (коли слова мають спільне лінгвістичне походження, наприклад, коли маємо справу з біблійними, латинськими або грецькими назвами). Калькування використовується для передачі топонімів, що складаються із двох слів і більше: рос. *Красная Площадь* – укр. *Красна площа* – англ. *Red Square*. Нині калькування топонімів не відповідає сучасним тенденціям і нормам перекладу топоніміки і не застосовується для передачі нових топонімів. Слід зазначити, що протоку *Ла-Мани* (фр. *La Manche* – англ. *the English Channel*) нерідко перекладають як *Англійський канал*; цей варіант, звичайно, має право на існування, але він не «прижився» в багатьох мовах. На нашу думку, це може бути пов'язане з тим, що у французькій слово *manche* має довшу історію (відоме із XVII ст. і перекладається як «*неширока протока, рукав*»).

5. У разі сумніву перевіряти топоніми на предмет скорочень або аббревіатур. Відомо, що існують географічні назви, які складаються лише з однієї літери (налічують 26 по всьому світу; зазвичай це гідроніми, ороніми та комоніми): *И*, річка на півночі європейської частини Росії; *В* (англ. *V*),

село в центральній частині Огайо, США тощо [7]. Так, кожен із 50 штатів США має відповідне скорочення: *Ala.* – *Alabama*, *Colo.* – *Colorado*, *Fla.* – *Florida*, *Okla.* – *Oklahoma*, *Va.* – *Virginia* [8] і т. д. Через те, що вони, на відміну від скорочень української мови, можуть закінчуватися на голосну, недосвідчені перекладачі нерідко сприймають їх як «закінчені» назви.

6. Вміти розпізнавати функціональну аналогію. Зазвичай вона зустрічається у фразеологізмах: «*Rome was not built in a day*» – «Не одразу *Москва* будувалася». Але зовсім необов'язково замінювати топонім на інший, зазвичай це робиться виключно для того, щоб адаптувати вислів до складу яких входить географічний елемент: «*all roads lead to Rome*» – «усі дороги ведуть до *Рима*», «*to cross the Rubicon*» – «перейти *Рубікон*». Слід пам'ятати про те, що, на жаль, багатьом топонімам із фразеологічних виразів вкрай важко знайти відповідник у іншій мові (через наявність історичного аспекту, який не має «близнюка» в іншій мові). Таким чином, вислів «*to set the Thames on fire*» ми можемо передати лише як «*зробити щось надзвичайне, виняткове*» (однак у німецькій мові, ближчій до англійської, аналогічне прислів'я існує: «*er hat den Rhein und das Meer angezündet*»).

Висновки. Отже, можемо зробити висновок, що переклад топонімів і досі є актуальним питанням у сфері перекладознавства. На перший погляд, це здається дивним, бо географічні назви є своєрідними «стовпами», їх етимологія сягає давніх часів і нерідко зберігається у первинному варіанті. Тим не менш, вони набули для нас великого значення, оскільки все наше життя обертається навколо них; вони є над-словами, котрі треба перекладати, враховуючи безліч аспектів, найважливіший із яких – політичний. Напевно, ми не перебільшимо, якщо скажемо, що неправильна передача власної назви може спричинити непорозуміння і навіть серйозний конфлікт. Перекладацькими рішеннями передачі топонімів займалися Л.С. Бархударов, А.В. Суперанська, Т. Грасс, І.В. Корунець та багато інших дослідників. Нагальна проблема стосується стандартизації географічних назв, досягнувши якої у майбутньому, ми значно спростимо роботу перекладачам наступних поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Корунець І.В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) : підручник. Вінниця : Нова Книга, 2000. С. 92–103.
2. Хелен Керфут. Роль Організації Об'єднаних Націй (ООН) в стандартизації географічних назв: 50 років роботи. *Керівництво з національної стандартизації географічних назв. Група експертів Організації Об'єднаних Націй з географічних назв.* Нью-Йорк, 2007.

3. United Nations Group of Experts on Geographical Names. URL: <https://unstats.un.org/unsd/geoinfo/ungegn/sessions.html>.
4. Євтух В.Б. Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. Київ : Фенікс, 2012. С. 99.
5. Laurence, K.M. Notes of Iere, The Amerindian Name For Trinidad. *Caribbean Quarterly*. Vol. 13. № 3. 1967. P. 45–51. URL: www.jstor.org/stable/40653028. Accessed 5 May 2021.
6. Murray, M. From Shibboleths to Shared Terminology? The Divisive Place Names of Northern Ireland. *Studi Irlandesi. A Journal of Irish Studies*. 2014. № 4 (4). P. 35–52. URL: <https://doi.org/10.13128/SIJIS-2239-3978-14666>.
7. The Queerest Names On The Map. *The Milwaukee Sentinel*. April 11, 1943. p. 22. Accessed 5 May 2021.
8. Harper, Russell David, ed. 10.27 Abbreviations for US states and territories. *The Chicago manual of style*. The University of Chicago Press, 2017 [1906].

УДК 81'373.2'25=111=161.2-044.922

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.16.31>

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ВІДТВОРЕННІ ОНОМАСТИЧНОГО ПРОСТОРУ АВТОРСЬКОГО ТЕКСТУ

TRANSFORMATIONS OF THE TRANSLATION IN THE REPRODUCTION OF THE ONOMASTIC SPACE OF THE AUTHOR'S TEXT

Горда В.В.,

orcid.org/0000-0001-9849-4106
асистент кафедри перекладу та філології
Університету Короля Данила

Пушик Н.В.,

orcid.org/0000-0001-7680-0125
старший викладач кафедри перекладу та філології
Університету Короля Данила

Як відомо, власні назви є однією з мовних універсалій, науковий інтерес до яких зумовлений специфікою їх утворення та функціонування в мові. Система власних назв як результат багатовікового досвіду номінації є сукупністю різних ономастичних моделей, походження яких пов'язане насамперед з екстралінгвістичними факторами, як-от, найдавніші традиції та звичаї найменування, первісні культу й уявлення, різні етнокультурні процеси, що мали місце в історії спільноти. Не випадково вчені розглядають процес утворення власних імен як різновид кодування історико-культурної інформації. З іншого боку, вторгнення в ономастику екстралінгвістичних факторів призводить до фронтального запозичення та засвоєння іншомовних назв.

Оніми мають складну смислову структуру, унікальні особливості форми й етимології, можливості видозміни та словотвору, численні зв'язки з іншими одиницями та категоріями мови. Внаслідок передачі імені чи назви іншою мовою більшість таких властивостей втрачається. Незнання чи ігнорування таких властивостей лише ускладнює ідентифікацію носія імені, адже ономастикон містить у собі не лише назви, а також є ємнісним мовним елементом, що відображає культурні особливості певного народу, які висвітлюються за допомогою мови.

Труднощі у передачі власних імен іншими мовами пов'язані з недостатньою науковою розробленістю питання. Неправильне вживання власних назв – це не лише ознака неповаги до названої особи чи низького рівня освіченості при вживанні, скажімо, топонімів, а велика загроза мовній компетентності суспільства та комплексній системі колективного знання, що передається за допомогою мови. Процес перекладу власних назв є дуже специфічним та одним із найскладніших завдань. Щоб досягти вдалого перекладеного варіанту, потрібно використовувати безліч ефективних методів. Для досягнення хорошого результату перекладач повинен дослідити наявні у тексті власні назви та мати досить глибокі знання культури та традицій країни мови-оригіналу.

Ключові слова: переклад, художній переклад, оніми, ономастичний простір, ідіюстиль, професійна компетентність перекладача.

As we know, proper names are one of the linguistic universals, scientific interest in which is due to the specifics of their formation and functioning in the language. The system of proper names as a result of centuries-old experience of nomination is a set of different onomastic models, the origin of which is associated primarily with extralinguistic factors, such as ancient traditions and customs of naming, primitive cults and ideas, various ethnocultural processes that took place in history. It is not a coincidence that scholars consider the process of forming proper names as a kind of historical coding and cultural information. On the other hand, the intrusion of extralinguistic factors into onomastics leads to frontal borrowing and assimilation of foreign names.